

ЛІНГВОКОГНІТИВНА ПРИРОДА КОМУНІКАТИВНИХ НЕВДАЧ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО КІНОДИСКУРСУ)

Ольга Дубцова

Кандидат філологічних наук, викладач, кафедра іноземних мов,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
м. Харків, пр. Леніна 9а
olgakorotya@mail.ru
UDC: 811.111'42:378.147

ABSTRACT

O.V. Dubtsova. Lingua-cognitive nature of communicative failures: linguistic and methodological aspects (on the material of American cinema discourse).

The article deals with lingua-cognitive nature of communicative failures on the basis of the cognitive theory of dynamic construal of meaning that enables to consider all the contextual parameters, influencing the interpretation of verbal utterances in the communicative act as constituents of communicants' encyclopedic knowledge. Communicative failures are caused by the absence or ambivalence of semiosis in the situation of communication. It is proved that communicative failures result from lingual, lingua-cognitive and extra-lingual factors. It has been grounded that the awareness of the causes of communicative failures by the participants of the educational process is considered to be a prerequisite for increasing efficiency of teacher – student interaction within the educational process.

Key words: communicative failure, educational process, interactive communication model, semiosis.

У статті розкрито лінгвокогнітивну природу комунікативних невдач на методологічно-му підґрунті доробку когнітивної теорії динамічного конструювання значення, що дозволяє взяти до уваги усі контекстуальні параметри, які впливають на інтерпретацію змісту мовних виразів в акті комунікації як конституенти енциклопедичного знання комунікантів. Комунікативні невдачі є наслідком відсутності або амбівалентності семіозису в ситуації комунікації. Доводиться, що комунікативні невдачі виникають внаслідок дії лінгвальних, лінгвокогнітивних та екстралінгвальних чинників. Обґрунтовано необхідність усвідомлення причин комунікативних невдач учасниками навчального процесу як запоруки підвищення ефективності взаємодії викладача-студента у процесі навчання.

Ключові слова: інтеракційна модель комунікації, комунікативна невдача, навчальний процес, семіозис.

Погляди вчених на сутність явища комунікативної невдачі різняться в залежності від моделі комунікації, на яку вони спираються.

У дослідженнях комунікативної невдачі на базі кодової моделі комунікації, найбільш вузьке розуміння комунікативної невдачі знаходимо у О. В. Кукушкіної, яка зосереджується на суто вербальній комунікації [3]. Однак, переважна більшість лінгвістів не зводять комунікативну невдачу лише до проблеми невідповідності висловлення мовно-мовленнєвим нормам [9; 12]. Окрім вербальних факторів, учені також досліджують невербальні фактори як джерело комунікативної невдачі [1; 4]. У дослідженнях комунікативних невдач з позиції прагматики, комунікативна невдача розглядається як недосягнення перлокутивних цілей висловлення адресантом [2; 8]. У межах когнітивно-комунікативного підходу комунікативна невдача тлумачиться як «невдала спроба здійснити певний комунікативний вплив на свого партнера», що виявляється у нездатності мовця згенерувати бажаний ментальний стан у свідомості партнера по комунікації [10, с. 195].

Новизна цієї статті зумовлена комунікативно-когнітивним ракурсом дослідження комунікативних невдач, що дозволяє взяти до уваги всі контекстуальні параметри, які впливають на інтерпретацію змісту мовних виразів в акті комунікації як конститuentи когнітивної бази комунікантів.

Мета статті полягає у виявленні й описі лінгвокогнітивної природи комунікативних невдач та аналізі проявів комунікативних невдач в межах навчального процесу.

Актуальність вивчення явища комунікативної невдачі визначається необхідністю встановлення причин виникнення нерозуміння в процесі спілкування з метою гармонізації комунікації й зняття перешкод, які призводять до появи комунікативних конфліктів.

Матеріалом статті слугують 500 фрагментів, вилучених із скриптів американського кінодискурсу, що ілюструють мовленнєво-поведінкові акти, які містять комунікативні невдачі.

Комунікація є невід'ємною складовою життя людини. Однак, цей процес не завжди є успішним, оскільки на породження та інтерпретацію повідомлення впливає низка чинників. Особливо значущим є негативний вплив неуспішної комунікації на навчальний процес, в межах якого взаєморозуміння між викладачем та студентом є запорукою осягнення основ дисципліни, що викладається. Усвідомлення факторів деструкції дискурсу учасниками навчального процесу, сприятиме гармонізації комунікації, що, в свою чергу, приведе до підвищення якості навчання.

Інтеракційна модель комунікації дозволяє по-новому поглянути на явище комунікативної невдачі. В межах інтеракційної моделі, комунікація розглядається як «інтерактивна міжсуб'єктна діяльність (як мовленнєва, так і немовленнєва), змістом якої є встановлення спільних орієнтирів у життєвому просторі на підґрунті вироблення комунікантами спільних смислів» [5, с. 35].

Інтеракційна модель комунікації методологічно близька до ідей представників когнітивної лінгвістики стосовно динамічного конструювання мовного значення [12, с. 97], де воно мислиться як продукт концептуалізації, тобто розумінні феномену мовного значення як наповнення мовної форми смислом у процесі інтерпретації під впливом лінгвального та екстралінгвального контексту комунікативного акту [14; 15; 17; 18; 19; 22]. У розумінні когнітивістів термін «контекст» відноситься до всіх можливих складників комунікативного акту, що впливають на процес конструювання мовного значення [6, с. 211]. Важливо наголосити, що усі контекстуальні параметри «впливають на конструювання значення мовної форми, лише ставши частиною когнітивного контексту – енциклопедичного знання комунікантів <...>, отриманого як в результаті попереднього досвіду (у тому числі й досвіду конструювання значень), так й безпосередньо в акті комунікації» [6, с. 211].

Відтак, спираючись на теорію динамічного конструювання значення, вважаємо, що у тлумаченні комунікативної невдачі слід виходити з інтеракційного розуміння семіозису як «процесу, в якому щось функціонує як знак» [7, с. 39] безпосередньо в ситуації комунікації.

Таким чином, комунікативну невдачу (далі КН) розуміємо як ситуацію комунікації, де: а) не відбувається семіозису (мовний вираз та/або невербальна дія адресанта не активують у свідомості адресата ніякого конвенціонального концептуального змісту (ментального образу певної сутності або ситуації) й не відсилає адресата ні до якого референта (власне сутності/ситуації позалінгвальної дійсності – реальної чи нереальної) або б) має місце амбівалентний семіозис (вербальний вираз та/або невербальна дія адресанта асоціюються у свідомості адресанта й адресата з різним концептуальним змістом, відсилаючи до різних референтів (сутностей/ситуацій).

Отримані дані свідчать, що відсутність семіозису в ситуації комунікативної взаємодії є наслідком дії лінгвальних, лінгвокогнітивних та екстралінгвальних чинників. Амбівалентний семіозис спричиняється лінгвокогнітивними та екстралінгвальними чинниками.

У КН, що виникають внаслідок лінгвальних причин, висловлення адресанта демонструють відхилення від стереотипної семіотичної моделі мовленнєвої поведінки, що втілюється в уживанні мовцем мовного коду, незнайомого адресату, як-то інша мова або діалект, а також у порушенні мовцем лінгвальних норм спільного мовного коду внаслідок редукції/плеонастичності мовлення або креативної мовленнєвої діяльності.

У нищенаведеному прикладі КН спричинена застосуванням мовцем мовного коду, незнайомого адресату:

LEONARD: Come on, I'll show you the trick to the shower.

[Leonard and Penny cross toward the bathroom].

WOLOWITZ: Bonne douche.

LEONARD/PENNY: What? / I'm sorry?

WOLOWITZ: It's French for "good shower". It's a sentiment I can express in six languages. (The Big Bang Theory: season 1, episode 1)

У цій ситуації мовець застосовує мовний код, незнайомий для адресата, а саме іншомовний вираз: адресати не розуміють вираз адресанта (Воловітца) *Bonne douche*, оскільки вони не володіють французькою мовою.

Так само, якщо в процесі викладання іноземної мови, викладач уживає незнайому для студента лексичну одиницю, він виявляється неспроможним пов'язати її із згаданим референтом, оскільки ця лексична одиниця не активує жодного конвенціонального концептуального змісту в його свідомості.

КН, що виникають внаслідок лінгвокогнітивних причин, є результатом: а) несформованості концептуальних структур енциклопедичних знань комунікантів, які надають когнітивний контекст для інтерпретації мовних виразів в акті комунікації, що унеможлиблює семіозис; б) розбіжності центральності структур енциклопедичного знання, що призводить до амбівалентного семіозису.

Р. Ленекер розглядає центральність як вірогідність активації того чи іншого смислу мовного виразу в межах певного контексту. Центральність пов'язана зі ступенем «висунення» певних аспектів концептуального змісту, які асоціюються у комунікантів з мовною одиницею [19, с.159].

За предметною віднесеністю енциклопедичні знання, що беруть участь в інтерпретації повідомлень в акті комунікації, поділяємо на *онтологічні* (властивості і причинно-наслідкові відношення між предметними сутностями навколишнього світу та соціальні відносини між людьми), *етологічні* (етичні норми і ціннісні орієнтири) та *лінгвоетологічні* (правила комунікативної поведінки).

У наступному прикладі відсутність семіозису в ситуації комунікативної взаємодії є наслідком несформованості структур соціально-групових *онтологічних знань*, доступ до яких відкривають практики соціальної взаємодії у різноманітних соціальних групах, утворених за різними принципами в рамках певної лінгвокультури:

The hallway, Sheldon scuttles out of apartment door and crosses to Penny's. Knocks on it urgently.

PENNY: [opening door] Oh, hey Sheldon, what's going on?

SHELDON: I need your opinion on a matter of semiotics.

PENNY: I'm sorry?

SHELDON: Semiotics. The study of signs and symbols, it's a branch of philosophy related to linguistics.

PENNY: Okay, sweetie, I know you think you're explaining yourself, but you're really not. (The Big Bang Theory: season 1, episode 5)

КН виникає в результаті вживання адресантом лінгвістичного терміну у спілкуванні з адресатом, що не має філологічної освіти. Шелдон використовує науковий термін *semiotics*, не беручи до уваги освітній рівень Пенні. Намагаючись пояснити його значення, Шелдон вживає інші терміни, які, як і попередній, не активують у свідомості адресата ніякого концептуального змісту.

Неврахування відсутності у студентів знань у певній науковій царині, якою володіє викладач, може стати причиною того, що вони виявляться нездатними інтерпретувати термін, уживаний викладачем.

Наступний приклад ілюструє КН, спричинену розбіжностями у структурах *етологічних знань* комунікантів, як наслідок неусвідомлення адресантом загальнолюдських етичних норм соціальної поведінки:

Niles and Frasier met at the café.

NILES: Alright, the least you could do is say hello to Aunt Patrice.

FRASIER: I'm not driving out to your house.

NILES: You don't have to. She's sitting out in the car.

FRASIER: You left her in the car?!

NILES: I cracked open a window.

FRASIER: *Well, then she's fine.* (Frasier: season 1, episode 5)

Відповідаючи на докір свого брата Найлза, що йому слід було б хоча би привітатися із тіткою Патрісією, яка щойно приїхала, Фрейзер говорить, що не готовий їхати до нього додому, вважаючи, що тітка перебуває саме там. Йому не спадає на думку, що Найлз залишив тітку в машині, поки вони сидять у кафе, оскільки це суперечить етичним нормам.

Порушення студентами етичних норм є досить розповсюдженим явищем. Дуже часто в розмові з викладачем студенти забувають про правила соціальної поведінки. Переважно це студенти перших курсів, які ще не встигли звикнути до нового оточення та усвідомити правила поведінки в межах вищого навчального закладу.

У наступній ситуації неможливість інтерпретувати повідомлення є наслідком несформованості структур *лінгвоетологічних знань* комунікантів, що може виявлятися у порушенні адресантом Принципу Кооперації [16], а саме максими манери, згідно з якою, слід висловлюватись чітко, уникаючи незрозумілих висловів [там само, с. 46].

MRS KEENEY: O.K. class, that was just wonderful. Mrs Taylor, really, you're a natural. Such style and grace.

JILL: Oh, thank you.

TIM: How about me?

MRS KEENEY: Well, Mr Taylor, er, you're one-of-a-kind!

TIM: Thanks a lot. [to Jill] What does she mean by that?

JILL: *She meant you're a geek and disco is dead.* (Home Improvement: season 2, episode 16)

У наведеній ситуації адресат (Тім, що разом із Джіл бере уроки танців) не може інтерпретувати непряме висловлення адресанта, вчителя танців місіс Кіні, яка не бажає прямо сказати йому, що його успіхи є досить скромними, щоб не образити його, й вживає евфемізм *Well, Mr Taylor, er, you're one-of-a-kind!* (Ви єдиний у своєму роді).

У ході навчального процесу, роблячи різного роду зауваження та оцінюючи здібності студентів, викладач завжди слідує правилам комунікативної поведінки та намагається бути тактовним для того, щоб не зачепити почуттів студента. У подібних випадках порушення Принципу Кооперації Г. П. Грайса [16] з боку викладача, а саме максими манери, яка передбачає уникнення незрозумілих висловів [там само, с. 46], стає наслідком свідомого прагнення викладача слідувати Принципу Ввічливості Дж. Ліча [20].

КН, що виникають внаслідок екстралінгвальних причин, мають: *психологічну природу* (незацікавленість адресата в комунікації, що унеможлиблює семіозис, або розбіжність у фокусі уваги адресанта і адресата в момент комунікативної взаємодії, що спричиняє амбівалентний семіозис) та *перцептивну природу*: зовнішню (технічні – перешкоди у каналах комунікації) та внутрішню (психофізіологічні – аномальний стан адресата).

Психологічні причини КН пов'язані із впливом на процес інтерпретації, такого психологічного чинника як увага або те, що У. Чейф називає «фокус свідомості» [11, с. 26–30].
Наприклад:

JILL: You can't go! I've got this job interview.

TIM: What job interview?

JILL: I've been telling you all this week. It's the personnel manager at King and Parkwell.

TIM: You never told me about a job interview.

JILL: *Tim! Do you ever listen to me? <...>* (Home Improvement: season 1, episode 1)

У наведені ситуації неможливість інтерпретації повідомлення адресанта є результатом неувважності адресата як наслідок його незацікавленості в інформації, що йому повідомляє адресант. Виявляється, що Джіл вже не раз розповідала Тіму про її намагання

отримати запрошення на співбесіду з приводу посади менеджера з персоналу у солідній компанії, а Тім наче перший раз про це чує.

Психологічні причини КН досить часто перешкоджають досягненню взаєморозуміння між викладачем та студентом. Це виявляється, перш за все, в неувважності студента, як результат фокусування його уваги на сутностях більш цікавих для нього ніж те, про що говорить викладач.

Наступна ситуація ілюструє *технічну причину* КН, яка виникає через перешкоди у сенсорних каналах сприйняття інформації в акті комунікації.

Chandler was talking to his mother and Joey was listening at the door when Ross walked up.

JOEY: He said "When are you gonna grow up and start being a mom?"

ROSS: *Wow!*

JOEY: Then she came back with "The question is, when are you gonna grow up and realise I have a bomb?"

ROSS: Okay, wait a minute, are you sure she didn't say "When are you gonna grow up and realise I am your mom?"

JOEY: *That makes more sense.* (Friends: season 1, episode 11)

Підслуховуючи за дверима розмову Чендлера з матір'ю, Джої почув, що вона поцікавилась, коли її син нарешті подорослішає та зрозуміє, що в нього є бомба (*I have a bomb*). Слухаючи переказ подій, Рос поставив під сумнів інформацію, сприйняту Джої та припустив, що мати Чендлера запитала сина, коли він зрозуміє, що в нього є матір (*I am your mom*). Невірна інтерпретація спричинена близькими за звучанням словами *bomb* та *mom*, схожість яких посилюється внаслідок перешкод у сенсорних каналах сприйняття інформації.

Досить часто, у процесі розвитку навичок аудіювання, студенти виявляються неспроможними інтерпретувати повідомлення на іноземній мові, зафіксоване не електронною носії. Це може бути зумовлено не лише нездатністю студентів зрозуміти вимову адресанта або неможливістю встигнути за темпом його мовлення. Труднощі інтерпретації можуть також бути зумовлені механічним комунікативним шумом, який супроводжує повідомлення та спричиняє деформацію інформації в каналах комунікації (шум мотора автомобіля/вентилятора тощо, гомін у приміщенні/на вулиці тощо) та становить собою технічну причину КН.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що КН є наслідком відсутності або амбівалентності семіозису в ситуації комунікативної взаємодії та спричиняються лінгвокогнітивними та екстралінгвальними чинниками. Лінгвокогнітивні причини КН є наслідком несформованості/незбіжності концептуальних структур онтологічних, етологічних та лінгвоетологічних енциклопедичних знань комунікантів, які надають когнітивний контекст для інтерпретації мовних виразів в акті комунікації. Екстралінгвальні причини КН охоплюють психологічні та перцептивні (психофізіологічні та технічні) чинники. У ситуаціях відсутності семіозису КН можуть також виникати через лінгвальні причини як наслідок порушення лінгвальних норм, в результаті чого мовні форми втрачають свою семіотичну функцію і перетворюються на ланцюжки звуків, що неспроможні активувати конвенціональний концептуальний зміст.

Навчальний процес, так само як і будь-яка інша форма міжсуб'єктної взаємодії, супроводжується КН, які можуть бути спричинені як викладачем, так і студентом. Лише за умови усвідомлення причин КН учасниками навчального процесу, можлива їх гармонійна взаємодія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
2. Ермакова О. П. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога) / О. П. Ермакова, Е. А. Земская // Русский язык в

- его функциональных разновидностях. Коммуникативно-прагматический аспект. – М. : Наука, 1993. – С. 30–65.
3. Кукушкина О. В. Речевые неудачи как продукт речемыслительной деятельности [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О. В. Кукушкина. – М., 1998. – 52 с. – Режим доступа : http://www.philol.msu.ru/~humlang/articles/ref_oka1.htm.
  4. Лосева А. А. К проблеме возникновения речевых конфликтов в билингвальных группах / А. А. Лосева // Учеб.-метод. комплекс дисциплины «Язык и конфликт» ; [сост. Вершинина Т. С.] – Екатеринбург, 2007. – С. 215–221.
  5. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 196 с.
  6. Мартинюк А. П. Когнитивная модель коммуникативного акта как методологическая платформа анализа коммуникативных неудач / А. П. Мартинюк // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XII Міжнар. наук. конф., 1 лютого 2013 р. : тези доп. – Харків, 2013. – С. 210–212.
  7. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика ; [под ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Радуга, 1983. – С. 37–89.
  8. Теплякова Е. К. Коммуникативные неудачи при реализации речевых актов побуждения в диалогическом дискурсе (на материале современного немецкого языка) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. К. Теплякова. – Тамбов, 1998. – 17 с.
  9. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
  10. Bara V. G. Cognitive pragmatics: the mental processes of communication / V. G. Bara ; [translated by J. Douthwaite]. – Cambridge, MA : MIT Press, 2010. – 304 p.
  11. Chafe W. L. Discourse, consciousness and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing / W. L. Chafe. – Chicago : Chicago University Press, 1994. – 327 p.
  12. Croft W. Cognitive linguistics / W. Croft, D. A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
  13. Enkvist N. E. Success concepts / N. E. Enkvist // Nordic Research on Text and Discourse : NORDTEXT Symposium – 1990. – Abo : Abo Academy Press, 1992. – P. 17–26.
  14. Fauconnier G. Mental spaces: aspects of meaning construction in natural languages / G. Fauconnier. – Cambridge (Mass.) : MIT, 1985. – 259 p.
  15. Fillmore Ch. Frame semantics / Ch. Fillmore // Linguistics in the Morning Calm: Selected Papers from the SICOL – 1981. – Seoul, 1982. – P. 111–137.
  16. Grice H. P. Logic and conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics. – N.Y. : Academic Press, 1975. – Vol. 3. Speech acts. – P. 25–69.
  17. Johnson M. The body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason) / M. Johnson. – Chicago, L. : Chicago University Press, 1987. – 233 p.
  18. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : Chicago University Press, 1980. – 242 p.
  19. Langacker R. W. Foundations of cognitive grammar / R. W. Langacker. – Stanford : SUP, 1987. – Vol. 1. Theoretical Prerequisites. – 516 p.
  20. Leech G. Principles of pragmatics / G. Leech. – L. : Longman, 1983. – 250 p.
  21. Martynyuk A. P. Cognitive instruments of investigating communicative failures [Electronic resource] / A. P. Martynyuk // Когніція. Комунікація. Дискурс : міжнарод. електр. сб. науч. тр. – 2014. – № 8. – С. 51–62. – Access : <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no8-2014/martynyuk-a-p>.
  22. Talmy L. Toward a cognitive semantics / L. Talmy. – Cambridge (Mass.); L. : A Bradford Book, The MIT Press, 2000. – Vol. 1. Concept Structuring Systems. – 565 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Frasier [Electronic resource]. – Access : <http://catsnguitars.wordpress.com/scripts-archive/>.
2. Friends [Electronic resource]. – Access : http://www.oocities.org/friends_greatestsitcom/script.htm.
3. Home Improvement [Electronic resource]. – Access : <http://www.hiarchive.co.uk/index.php?content=scriptlist>.
4. The Big Bang Theory [Electronic resource]. – Access : <http://bigbangtrans.wordpress.com/>.